

Ս. Ա. ԱՎԱԳՅԱՆ

(Հայկ. ՍՍՀ ԳԱ հնագիտության և ազգագրության
ինստիտուտի գիտ. աշխատող)

ՄՈՐՈ ՁՈՐՈ ՎԱՆՔԸ ԵՎ ՆՐԱ

Կասկածից վեր է, որ Մորո ձորո վանքի ս. Աստվածածին եկեղեցին կառուցվել է շատ ավելի վաղ, քան նրա պատերին պահպանված վիմարձանագրությունները, որոնք բոլորն էլ վերաբերում են հուշարձանի՝ վերակառուցումից հետո եկող շրջանին և ընդգրկում մոտ 60—70 տարվա ժամանակամիջոց (12-րդ դարի երկրորդ կեսից մինչև 13-րդ դարի առաջին տասնամյակները)։

Հավանական է ենթադրել, որ 7—8-րդ դարերում կառուցված վանքը ավերվել ու ամայացել է արաբական տիրապետության ժամանակաշրջանում և միայն հետագայում, 12-րդ դարի երկրորդ կեսերին, Մահկանաբերդի Արծրունիների և Զաքարյանների կողմից մի քանի անգամ հիմնովին վերանորոգվելով՝ դարձել է այս գավառի հնագույն ու նշանավոր հոգևոր կենտրոններից մեկը։

Որոշ հետազոտողներ Մահկանաբերդի Արծրունիների հնագույն կառուցվածքն այս շրջանում համարում են Մակարավանքի այսպես անվանված Հին եկեղեցին, որը հուշարձանախմբի հնագույն կառուցվածքն է, թեև շինության թվականը ստույգ որոշված չէ⁵։ Վերջերս հայտնաբերվեցին այս Հին եկեղեցու և Մակարավանքի Փոքր եկեղեցու արևելյան գլխավոր խորանների կիսակլոր պատերի երկու ընդարձակ արձանագրություններ, որոնք հավաստում են այս հուշարձանների կառուցման ժամանակամեծ

ՎԻՄԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ*

լինելը (12-րդ դարի վերջերք), քանի որ նրանց երկուսի շինությունը նպաստավորողների մեջ հիշատակված է միևնույն Ականջ իշխանը⁶։ Իսկ ինչպես հայտնի է, Փոքր եկեղեցին, ըստ արևմտյան դռան ճակատակալի շինարարական արձանագրության, կառուցել է Մակարավանքի մեկ հայտնի առաջին առաջնորդ Յոհաննեսը Ունէ (1198) թվականին⁷։

Ինչպես նշել ենք, Մորո ձորո վանքի պատմության միակ վկանները նրա պատերի վրա փորագրված հիշատակագրություններն են, որոնք հասնում են մինչև 13-րդ դարի առաջին կեսերը, որից հետո վանքի հետագա կյանքի մասին տեղեկություններ չեն պահպանվել։ Պետք է ենթադրել, որ շուտով վրա հասած մոնղոլական ավերիչ արշավանքների և դաժան հարկահանության հետևանքով վանքը զրկվել է ձեռք բերած արտոնություններից, քայքայվել և, կորցնելով իր առաջնակարգ վիճակը Մահկանաբերդ գավառում, հետագա դարերում շարունակել է իր գոյությունը իբրև գյուղական սովորական եկեղեցի, որպիսին նրան տեսնում ենք 19-րդ դարավերջին։

Մորո ձորո վանքի փոխարեն հետագայում Ամիր Քրդի հետնորդների տիրապետության ժամանակաշրջանում կառուցվում են նոր հոգևոր ու մշակութային կենտրոններ և ընդարձակվում հենքեր։ Այս տեսակետից ա-

* Շարունակված «Էջմիածին» ամսագրի 1967 թվականի № 7-ից։

⁵ Գ. Սարգսյան, Մակարավանք, «Էջմիածին», 1954 թ., № 3, էջ 19։

⁶ Այդ նորահայտ վիմարձանագրությունները հրատարակված չեն։

⁷ Գ. Սարգսյան, Մակարավանք, «Էջմիածին», 1954 թ., № 5, էջ 52։

անձնակազմի անդամները են ամբարիկ ամիր-
պապասյան Սարգսյան Բ-ի և նրա որդի Խուր-
մուրադյանի իշխանության տարիները (13-րդ
դարի երկրորդ կեսերը), երբ ծավալվում է
Մակարա Առաքելոց, Կիրանց և ուրիշ վա-
նական կոմպլեքսների ընդարձակման աշ-
խատանքները և կառուցվում ու բարձր դար-
ացման է հասնում հուշակավոր Առաքելի
վիմարդրած Դեղձուտի վանքը:

Անցնենք Մորո ձորո վանքի վիմարձանա-
րությունների ըննությամբ:

ՎԻՄԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Մորո ձորո վանքը բաղկանալի հարուստ է վիմական
արձանագրություններով: 13 արձանագրություններ էլ
անշուշտ բացառությամբ պահպանվել են անվթար վի-
ճակով, ընթերցվում և վերծանվում են հաջողությամբ:
Ավելի շատ են տուժել և դժվարությամբ են վերա-
անդնվում մեր հավաքածուի № 1, 5, 9, 11 ընա-
ղրերը, իսկ ամբարիկ Խվանի ընդարձակ արձանա-
գրության յոթ քարերից 4-րդի տառաշարերը ստիպ-
ւած ենք եզլ վերստեղծել դատողության ուժով:

Թվագրի ունեցող արձանագրությունները երեքն են՝
№ 1, 3, 11, որոնցից հնագույնը նախալին է՝ Ուն2
(1197) տարեթիվով: Անթվագրի բնագրերի ժամանակը
առավել կամ պակաս ճշտությամբ որոշվում է
հիշատակված պատմական անձների ժամա-
նակագրության տվյալներով:

Հուշարձանի հնագույն արձանագրությունները, ան-
շուշտ, վրաց Գեորգի Գ թագավորի և Ամիր Քուրդ
Արծրունու շատ կարևոր արձանագրություններն են,
որոնց հավանական ժամանակը որոշել ենք Գեորգի
Գ-ի զահակալության տարիներով (1156—1184 թթ.):

Մորո ձորո վանքի վիմարդրությունը մեծ մասամբ
նվիրատվական է. բացառություն են կազմում ամբարիկ
Խվանի և իր քրոջ՝ Նանայի արձանագրությունները,
որոնք վերաբերվում են վանքի կառուցվածքների շի-
նությունն ու վերանորոգմանը (№ 1, 11), ինչպես
և նաև վանահայր Գրիգորիսի հիշատակագրությունը՝ վա-
նական տնտեսությունը ընդարձակելու մասին (№ 10):
Հուշարձանի վիմարձանագրություններից Մ. Բար-

խուդարյանը նախկինում հրատարակել է միայն երե-
քը, մեր հավաքածուի № 2, 3, 8, սակայն նրա վեր-
ծանությունները հասցել են բնագրից, թերի են և
ունեն զգալի անճշտություններ:

Վանքի վիմարդրությանը անդրադարձել է նաև Հ.
Նղիպարյանը՝ Իջևանի շրջանի պատմական հուշար-
ձանների «Ուղեցույց»-ում: Թեև հեղինակի նպատակից
դուրս է եղել արձանագրությունների ընդորինակումն
ու հրատարակումը, սակայն մի քանի բնագրերի բո-
վանդակությունը վերապատմելիս թույլ են տրված որոշ
սխալներ ու տարբերություններ. այսպես, նշվում է, որ
վրաց Գեորգի Գ թագավորը և սպառաշարների տոհմի
ականավոր ղեմերը շնոր կալվածքներն և այլ ընծա-
ներ են տալիս վանքին, մինչդեռ, ինչպես հայտնի է
դառնում այդ արձանագրությունների վերծանությունից
(սույն հավաքածուի № 1, 7, 8, 11), այդտեղ նվեր-
ների մասին ոչինչ չի ասված և դրանք բնավ էլ նվի-
րատվական ակտեր չեն, ինչպես կարծել է հեղինակը:

Մյուս արձանագրությունները սրանով առաջին ան-
գամ են ներկայացվում բանասիրությանը:

Մորո ձորո վանքի վիմարդրությունը ուշագրավ է նաև
իր հնագրական հատկություններով. տառաձևերը մեծ
մասամբ կանոնավոր բոլորագրված երկաթագիր են, ալե-
լի երկարավուն, սովորական տառակցումներից բացի
հանդիպում են միայն այս միջավայրին հատուկ միա-
ցումներ (Գ+է, Տ+է, Թ+Գ): Արձանագրությունների
մեծ մասում Ա գրի աշ ստեղծի ներքին բարակ զծիկով
աղեղ է փորագրված, որը իր տարրեր ձևերով հատուկ
է ինչպես նախնադույն, այնպես էլ 10—11-րդ դարերի
վիմարդրությանը:

Վիմարդրությունների լեզուն գրաբար է, բարբառային,
մոտ խոսակցական լեզվին:

Վերծանության մեջ աշխատել ենք ըստ ամենայնի
հարազատ մնալ բնագրին: Մեր կողմից կատարված
բոլոր հավելումները կամ եղծված ու պակասող հատ-
վածների վերականգնումներն առնված են փակագծերի
մեջ, ինչպես այդ ընդունված է վիմարդական հուշար-
ձանների դիտական հրատարակություններում: Բնագրե-
րի բովանդակությունն ալեկի մատչելի դարձնելու նպա-
տակով վերծանության մեջ ալեկացրել ենք արոհու-
թյան մի քանի նշաններ:

1. Եկեղեցու արևելյան խաչքանի թաղի կենտրոնական հատվածի վրա, քանդակագարդ գոտուց մի շարք վերև, 7 տող

1 Ի ԹՎ(ԻՆ) Հ(ԱՅՈՑ): ՈԿԲ ԹՎԳԱՆՈՐՈՒԹԵ(Ա)ՆԸ ԳԻԱՒԻԳԷ, ՄԵԿ՝ ՈՐ(ԴԻԲ ԱՄԻՐ-
ՍՊԱ)ՍԱԱՐԱՐ ԵԱՐԳՍԻ: ԱԹԱ(ԲԱ)Կ ԻԻԱՆԵ ԵԻ(ԱՄ)ԻՐ ՍՊԱՍԱԱՐ

2 ԶԱԲԱՐԵ: ԱՌԱԲ ԶԵԲԿԻՐՍ ՀԱՈՑ ՅԱՆԱԻՐԷՆԱՅ ԵԻ ՇԻՆԵ (ԶԱԲ ԶՎԱՆԲՍ), ՈՐ
ՎԱՂՈՒՅ ՀԵՏԷ ԱԻԱՐ(ԵԱ)Ի ԿԱՅՐ ԶԱԻՐ(ՈՒ)Թ(ԵԱՄ)ԲՆ ԱՅ: ԱՐԴ,

3 (ՅՈՐԺԱՄ) ՍԻՐԵԱՅ ԶՆԱ ԱՄ ԵԻ ԱՌ ԻՆԲ ՏԱՐԱԻ ԵԻ Զ(ՍՈՒԳ ԵԹՈՂ ՏՐ) ՏՄԱԼԻ ԵՄ
ԱԹԱԲԱԿ ԻԻԱՆԷ ԵՏ(ՈՒ) ՆՈՐՈԳԵԼ ԶՄԲ

4 ԱՄԱԾԻՆՍ Վ(Ա)Ս(Ն) ՅԵԲԿԱՐԿԵՆԴԱՆՈՒԹԵ(ԱՆ) ԱԻԱԳԻՆ ԵԻ Շ(ԱՆԸՇԱՆԻՆ ԵԻ ԵԴԻ
ԼՈՒ)Ծ Ի ՎԵՐԱ ՍՊԱՍԱՐԱՐԱՅ ՍՈՐԱ ԶԱԻ(ՈՒՐՆ) ՄԵԾԻ ԶԱՏԿԻՆ

8 Գ. Մալգույան, Դեղձուտի վանքը և նրա վիմա-
րությունը, «Էջմիածին», 1953 թ., № 4, էջ 33—43:

- 5 Ա. ԶԵՐԱԳԼՈՒՑԻՆ ԺԱՄՆ ԻՄ ՀԱՐԱԶԱՏԻՆ ԿԱՏԱՐԵ(Լ ՄԻՆԶԵԻ ԳԱԼՈՒ)ՍՏՆ ՔԻ: ԿԱՏԱՐԻԶՔ ՀՐԱՄԱՆԱՅ (Մ)ԵՐՈՑ ԱՒՐՀՆԵՍՑԻՆ.
- 6 ՈՐ ԽՓԱՆԵԼ ԶԱՆԱ ՄԵՐ ԱԶԳԻ ՄԵՂԱՑՆ ՊԱՐՏԱԿ(ԱՆ Է: ՆՈՐՈ)ԳԵՑԱՒ ՍԲ ԱՅՄԱՆԻՆ ՑԱՌԱՋ(Ո)ՐԴՈՒԹԵ(ԱՆ) ՀԱՒՐ
- 7 ԵՒԱԳՐԻ ՀԵԶԻ ԵՒ ԽՈՆԱՐՀԻ ԵՒ ՀԱՍՏԱՏԵՑԻ ՉՍԱ ԱՌԱՋՆՈՐԴ ՑԱԶԴԷ ՑԱ(Զ)Գ. ՄԻՆԶԵԻ ՑԱԻՏԵԱՆ:

Մանրություն.— Արձանագրությունը փորագրված է եղել արևելյան խաչքարի Բաղի կենտրոնական հատվածի 7 քարերի վրա, բեմի ձևավոր գոտուց մեկ շարք վերև: Ներկայումս այդ քարերից իրենց տեղում են առաջին երեքը և վերջին 7-րդը, իսկ միջամասի 3 քարերը պոկվել, ընկել են: Սրանցից երկուսը՝ 5-րդը և 6-րդը, գտնվում են բեմի վրա. նրանց երեսների զրկը պահպանվել են քիչ թե շատ անաղարտ վիճակում, և բովանդակությունը վերականգնվում է ոչ մեծ ջանքերով: Այսպիսով, 7 քարերից պահպանված է միայն մեկը՝ 4-րդը: Բացի դրանից, տեղում պահպանված 3-րդ քարի տողավերջի և վերջին քարի տողասկզբի մասերը, մոտ 2—3 տառերի չափով ջարդվել են, զրկը եղծվել, ուստի և նրանց տառաշարերը դժվար են կապակցվում հարևան քարերի համապատասխան տողերի հետ:

Արձանագրության ամբողջությունը վերականգնելու համար անհրաժեշտ էր առանձին հատվածների պահպանված տառաշարերը իրար մոտեցնել, կատարել հնարավոր նախնական բառանշատում, որը հնարավորություն կտար վերստեղծել անհայտացած՝ 4-րդ քարի բնագիրը, ինչպես նաև 3-րդ և 7-րդ քարերի վնասված մասերի առանձին զրկերը և այսպիսով շարադրության կապ ստեղծել արձանագրության առանձին հատվածների միջև:

Այսպիսով, այս վերականգնումով բանասիրության ուղադրության է ներկայացվում Զաքարյան եղբայրների՝ մինչև այժմ անհայտ երկարաշունչ և ուշագրավ

արձանագրությունը, որն արժեքավոր տեղեկություններ է հաղորդում այդ տոհմի կառուցողական գործունեության և հոգևոր կենտրոնների մասին:

Արձանագրության հրատարակմամբ ճշտվում է ա-միրսպասալար Զաքարյայի մահվան թվականը՝ ՈԿԲ (1213 թ.):

Վերծանվող բնագիրն իր կառուցվածքով հիշեցնում է Զաքարիա և Իվանի եղբայրների մի այլ նշանավոր արձանագրությունը՝ Հաղարծնի դավթի վրա, որը թեև անթվագիր, սակայն ստուգապես նույն ժամանակի է: Երկու դեպքում էլ բնագրի առաջին մասը շարադրվում է երկու եղբայրների անունից և պատմում նրանց 20-ամյա անապատագրական արշավանքները հայոց երկիրը «յանարէնաց» ազատելու և «վաղ-հետե ավերիալ» վանքերը վերանորոգելու մասին: Երկրորդ մասը Իվանի անունից է: Այստեղ խոսվում է Զաքարյայի մահվան «յորժամ սիրեաց զնա Ած եւ առ ինք տարաւ...») և նրա հիշատակը հավերժացնելու մասին:

Ուշագրավ է վերծանվող արձանագրության վերջաբանը, անկեղծ բանաձևերի հետևող մասը. Իվանեն Մորո ձորո վանքի առաջնորդ է հաստատում «հոց եւ խոնարհ հայր» Եվագրին, ըստ որում հաստատում է «յազգէ ցազգ, մինչև հաւիտեան»: Որքան մեղ հայտնի է, սա աննախընթաց դեպք է, զոնք վիժական արձանագրություններում, երբ աշխարհիկ իշխանը սահմանում է ժառանգական իրավունք հոգևոր հիերարխիայի համար:

2. Եկեղեցու արևելյան խաչքարի թաղի կենտրոնական մասը, քանդակազարդ գոտուց վերև, 5 քարերի վրա, 5 տող

- 1 ՑԱՆՈՒՆ ԱՅ, ԵՄ՝ ՍԱՄՆԱՅՍ ՄԻԱՅԲԱՆԵՑԱՅ ԻՄ ՈՐԴԱԻՔՍ ՄՈՐՈՑ
- 2 ՁՈՐՈՑ ԱՅՄԱՆԻՆՍ, ԵՒ ՀԱՅՐՍ ԳՐԻԳՈՐ ԵՒ ԱՅԼ ՄԻԱՅԲԱՆՔՍ ԵՏՈՒՆ
- 3 ԻՆԶ(Ի) ՏԱՐԻՆ: Բ: ԺԱՄ ԶՎԱՐԴԱՅՎԱՐԻՆ ՇԱՐԱԹՆ ԱՒՐՆ ԵՒ ԶԿԻՐԱԿԷՆ.
- 4 Զ: Ա: ԱՒՐՆ՝ ԻՆԶ, Ա: ՇՈՒՇԿԱՆ: ՈՎ ԽՓԱՆԷ ՄԵՐ ՄԵՂԱՑՆ ՊԱ
- 5 ԲՏԱԿԱՆ Է. ԵՒ ԿԱՏԱՐԻԶՔՆ ԱՒՐՀՆԻՆ ՑԱՅ:

ա. Նվիրատուի անունը՝ Սասնայ, Աճառյանի բառարանում (հտ. 7, էջ՝ 400) տեղավորված է նույն անունների շարքի վերջում՝ հիմք ընդունելով Մ. Բարխուդարյանցի վերծանությունը, առանց նշելու զոնք մոտավոր ժամանակը:

Թեև արձանագրությունն անթվագիր է, սակայն նրա ժամանակը հնչողությամբ կարելի է որոշել Մորո ձորո վանքի առաջնորդ Գրիգորիսի վանահայրության տարիներով, որ երևում է № № 10, 13 բնագրերի ծանոթ., ինչպես հարատևել է 1197 թվից մինչև 1213 թվը:

Ուրեմն այս Սասնան անձնանվան նախնադույն հիշատակություն է, քանի որ մինչև այս հնագույնը համարված Բազմայրի Սասնան ավանդված է 1229 թվից:

բ. 2-րդ և 3-րդ տողերում «միաբանեաց», «միայրանքս» և «վարդալվարին» բառերում յ կիսաձայնը ավելագրությամբ է գործածված. թողնում ենք անփոփոխ, քանի որ այս երևույթը պարզում է յ հնչյունի ուղղագրության վիճակն այդ դարերում (12—13 դդ.): «Չվարդալվարին» բառում անդրադարձված է ո հնչյուն-

մի փափկացումը, որը կարող էր տեղի ունենալ տեղա-
յան խոսվածքների ազդեցությամբ: Այս բառը 12—13
աղբերի վիմագրության մեջ շատ հաճախ գործածվում
«վարդավար», «վարդավար» ձևերով:

3. Եկեղեցու արևելյան խաչքանի թաղի
նյութապահման մասը, քանդակագարդ գոտուց
վերև, մի քարի վրա, 9 տող

(Ի): Թ(ՎԻՆ): ՈԿԶ

ԵՄ ՄԽԻԹԱՐ ԵՒ ԱՄ

ՈՒՍԻՆ ԻՄ ՄԻԱԲԱՆ

ԵՅԱԲ ԵԿԵՂԵՑՈՅՍ. ԵՒ Ե

ՏՈՒՆ ՄԵԶ ԺԱՄ ՄԾ ԱԾ

ՆԻՆ: Բ:, ՄԻՆ ԻՆԶ, Ա: ՀԱ

ԲԿԵԻՈՐԻՆ: ՈՐ ԽԱՓԱՆ

Է ԻՄ ՄԵՂԱՅՆ ՊԱՐՏԱԿԱՆ(Է)

ԳՐԱԾԷ Ի ԽԱՂԻՆ ԱՐԾԱԹԻ:

Մանրորություն.— Արձանագրությունը փորագրված է
Դիակտոր սրբատաշ քարի վրա, պահպանվել է անեղծ,
հնիքներով և վերծանվում է անսխալ: Տարակարծու-
թյան տեղիք է տալիս վերջին տողը, որը ինքնուրույն,
անկախ նախադասություն է:

Այդ շարքի բոլոր տառաձևերը նորից ստուգելով տե-
ղում և լուսանկարի վրա համոզվեցինք, որ բնագիրը
աղագրական ճիշտ է արտագրված: Արդ, ինչ է նշա-
նակում «Գրած է ի խաղին արծաթի»:—

Այս արձանագրության միակ հրատարակիչ Մ. Բար-
սեղաբաբյանը հատվածը կարդացել է «Գրած աղին ար-
ծաթադին» («Արցախ»—342), որ ոչ միայն հեռու է
հրակահեղից, այլև չի արտահայտում զոհն որևէ մտա-
լոր իմաստ:

Այս նախադասությունը կարող էր մասնացույց անել
զոհն արձանագրության ժամանակը, ըստ այդմ էլ հատ-
վածը կկարգանալիք «գրված է արծաթի խաղի ժա-
մանակ (նկրը)», ուր «արծաթի խաղը» գրմական գոր-
ծառնություններ է նշանակում: Սակայն նման ենթա-
դրությունը, որքան էլ հավանական, հանդիպում է 2
տուրք տարակուսանքի:

ա. Արձանագրությունը հենց սկզբից թվագրված է՝
ՈԿԶ (1217 թ.), ուստի անհավանական է, որ նրա
հեղինակները անհրաժեշտություն զգային այս ոչ մեծ
քրագրի վերջում նորից շեշտելու նվիրատվության ժա-
մանակը, այն էլ առանձին նախադասությամբ:

բ. Կարելի էր «ի խաղին արծաթի» համարել ակնարկ
ժամանակի մասին, եթե նվիրենքը գրամական լինեին
(դահլիսյան, սպիտակ) և նվիրատուները հարկ համա-
րեին հատկապես նշելու այդ գրամներին՝ տվյալ ժա-
մանակահատվածում ունեցած արժեքի մասին:

Հարցը բարդանում է նաև նրանով, որ «գրած է ի
խաղին արծաթի» կապակցությունը անսովոր է տվյալ
ժամանակի համար նաև իր քերականական կառուց-
վածքով. ստորոգյալն արտահայտված է հարակատար
դերբաբով, որ հազվագեղ է այս դարերի վիմագրու-
թյան մեջ:

Ավելի ուշագրի քննելով արձանագրության տառաձևե-
րը նկատում ենք, որ «խաղին» տառաշարքի մեջ
շղագիրը այնքան էլ նման չէ այս բնագրի մյուս
դ-երին և հնարավոր է այն կարգալ նաև՝ չ կամ շ: 2
կարգալու դեպքում քննարկվող նախադասությունը
կդառնա՝ «գրած է ի խաղին արծաթի», որ մենք ամե-
նից ավելի հավանական ենք համարում, ենթադրելով,
որ փորագրողը կարող էր չ գիրը գծել դ-ի նման:

Այսպիսով, արձանագրության հեղինակներն այս տողն
ավելացնելով ուղում են ընդգծել, որ նույն բնագիրը
գրված է նաև վանքի սրբություններից մեկի՝ արծաթի
խաչի վրա:

Նվիրատվության և հատուցման գործարքը հավեր-
ժական ու անխախտ դարձնելու նպատակով կատարվող
նման երկրորդում անսովոր չէ հայ վիմագրության
համար:

4. Եկեղեցու արևելյան խաչքանի թաղի
հարավային մասը, քանդակագարդ գոտուց
վերև, 2 քարի վրա, 7 տող

1 ✠ ՅԱՆՈՒՆ ԱՅ, ԵՄ ՅՈՎԱՆԷՍ ՄԻԱՅ-
ԲԱՆԵ

2 ՅԱՅ ԱԾԱԾՆԻՍ ԵՒ ՀԱՅՐՍ ԳՐԻԳՈՐ
ԵՒ ԱՅԼ

3 ՄԻԱԲԱՆԻՍ ԵՏՈՒՆ ԻՆԶ: Ե: ԺԱՄ ԶԷԿԵ

4 ՂԵՅԻՍ Ի ՆԱԽԱՍԱՐԴԻ: Ա: ԶՅՈՎԱՆՈՒ
ՏԱԽՆ(ԻՆ)

5 ԵՒ: Դ: ԱԻՐ՝ ՀԵՏ ԻԻՐ: ԱՅԼ: Գ: ԻՆԶ
ԵՒ: Բ ԱՄ

6 ՈՒՍՆՈՅ ԻՄՈՅ: ՈՐ ԽԱՓԱՆԷ ՄԵՐ ՄԵՂԱ

7 ՅՆ ՊԱՐՏԱԿԱՆ Է: ԿԱՏԱՐԻԶՔՆ ԱԻՐՀՆ-
Ի(Ն) ՅԱՅ:

Մանրորություն.— Արձանագրության ժամանակը պետք
է որոշել Գրիգորիոս առաջնորդության տարիներով
(1197—1213 թթ.):

ա. 3-րդ տողում «... նոսոն ինձ: Ե: ժամ դէկեղեցիս»
ակնհայտ է փորագրողի սխալը, զ նախգրի փոխարեն
պետք է լիներ չ: Նույն բառի մեջ առաջին ե-ի դիմաց
գրված է է: Այս գրերի նման շփոթումը, որ շատ հա-
ճախակի է 11—12 դարերի վիմագրության մեջ, ցույց
է տալիս, որ սրանք վաղուց արդեն տարբեր հնչյուններ
չէին պատկերում, ինչպես այդ դիմում էր հին գրա-
կան հայերենում:

բ. 4-րդ տողում «... Ա: ԶՅՈՎԱՆՈՒ տանին» տեղի է
ունեցել ա. կետում նշված սխալը՝ զ նախգիրը անհար-
կի է դործածված:

գ. Նվիրատուին խոստացած 5 պատարագաժամներից
մեկը պետք է կատարվի Յովանու տոնին, իսկ մնացած
չորսը՝ «հետ իւր», գրանից հետո: Այլ: Գ: Ինձ եւ Բ:
ամուսնոյ իմոյ» այստեղ «այլ» նշանակում է՝ «նաև»,
«բացի դրանից». քանի որ պատարագների քանակը ար-
դեն մեկ անգամ ստորաբաժանված է ըստ նրանց կա-
տարման ժամանակի, ուստի այստեղ նոր, ըստ պատ-

կանեկիության բաժանումից առաջ դրված է «այլ» շաղկապը:

5. Եկեղեցու արևելյան խաչթևի հարավային մասը, մի դեղնավուն քարի երկու երեսներին, կիսաեղծված, 7 տող

- 1 ԵՄ ԱՅՈՒՂԱՄՐ ԵՒ (ԻՄ)
- 2 ԵՂՔԱՅՐՍ ԳՐԻԳՈՐ Մ(ԻԱ)Յ
- 3 ԲԱՆԵՑԱՔ ԱԾԱԾ(ՆԻ)Ս, ԵՒ
- 4 ՆՈՔԱՅ ԵՏՈՒՆ ԻՆՁ . . ԱԻ
- 5 Բ ԺԱՄ(Ի) ՆՈՐ ԿԻՐԱԿԷ(Ն): (Ո)Վ
- 6 ԽԱՓԱՆԷ ԻՄ ՄԵՂ(ԱՅԱՆ)
- 7 ՊԱՐՏԱԿԱՆ (Է):

Մանրություն.— Արձանագրված քարի աջ անկյունը ամբողջ բարձրությամբ չարդվել է: Որի հետևանքով արձանագրության տողավերջերի գրերը չեն կարդացվում:

ա. 2-րդ և 4-րդ տողերում «միայրանեացք», «եռքայ» բառերում յ-ն ավելացրություն է, որ հաճախ է հանդիպում այս դարերի վիճարձանագրություններում:

Բնագիրը չենք ուղղում, քանի որ այդ երևույթը անդրադարձնում է յ կիսաձայնի ուղղագրության վիճակը տվյալ ժամանակաշրջանում:

բ. 4-րդ տողում նվիրատուին տրվելիք պատարագաժամերի քանակը հնարավոր չէ վերականգնել, որովհետև այդ մասը չարդված է:

6. Եկեղեցու հյուսիսային խաչթևի կամարի վրա, ներքուստ, շարունակությունը արսիդի թաղի վրա, 6 տող

- 1 (ԵՍ Ա)ՌԱՆ ՄԻԱՅՐԱՆԵՑԱ ԱԾԱԾ(Ն)ԻՄ: Ի:
- 2 ԴԱՀԵԿՆՈՎ: ՄԻԱՔԱՆՔՍ Ի ԴԱԻԹԻ ԵՒ ՅԱ
- 3 ԿՈՐԱ ՏԱԻՆԻՆ: Ա:
- 4 ԺԱՄ ԳՐԵՑԻՆ ԻՆՁ:
- 5 ՈՎ ԽԱՓԷ ԴԱՏ
- 6 Ի ՅԱՅ Խ:

Մանրություն.— ա. Առաջին տողում նվիրատուի անունը դժվար է վերականգնվում. տողասկզբին չարդված է 2—3 տառատեղ՝ հաշված նաև հավանական ես-ը, այսպիսով, պակասում է միայն մի գիր, որ և համարում ենք Ա-ն: Ուրեմն անձնանունը վերծանում ենք Առան, որը հազվադեպ է հայ իրականության մեջ:

բ. 2-րդ տողում դահեկան բառի վերջնական ա-ն դործական հոլովում շեշտափոխության հետևանքով հնչյունափոխության է ենթարկվել և սղվել (դահեկ-նով):

Ա կայուն հնչյունի հնչյունափոխությունը կամ սղումը դասական հայերենում չի դիտվում, ուստի այս երևույթը ժողովրդական հնչյուն ազդեցությունը պետք է համարել, պայմանով, եթե բացառվի փորագրողի սխալը:

7. Եկեղեցու հյուսիսային խաչթևի թաղի արևմտյան մասը, ձևավոր քիվից վերև, 4 քարի վրա, 5 տող

- 1 ԿԱՄԱՆ ԱՅ ԵՒ ՈՂՈՐՄՈՒԹ(ԵԱՄ)Բ ԹԱԳԱՒՈՐԻՆ ԳԻԱԻԳԷ
- 2 ԵՄ ԱՄԻՐ ՔՈՒՐԴՍ ԱՌԻ ԳԻՐ ԱԶ ԱՏՈՒԹԵ(ԱՆ) Ի ԹԱԳ(ԱՒՈՐԷ)
- 3 ՄԲ ԱԾԱԾՆԻՍ ՄՈՐՈ ՉՈՐ(Ո) ՀԱԻՐՆ ՅՈՎԱՆԻՍԻ ԵՒ ՆԱ ԵՏ ԻՆՁ
- 4 Ի ՏԱՐԻՆ: Ա: ԺԱՄ ԶԾԱՌԶԱՐԴԱՐՆ: ՈՎ ԽԱՓԱՆԷ
- 5 ԴԱՏԻ ՅԱՅ:

8. Եկեղեցու հյուսիսային խաչթևի թաղի արևելյան մասը, նախորդի շարունակության վրա, 4 քարի վրա, 6 տող

- 1 ԱՆՈՒԱՄԲ ԱՄԵՆԱԿԱԼԻՆ ԱՅ, ԵՄ ԳԻԱԻԳԻ, ԹԱԳԱԻ
- 2 ՈՐԱՅ ԹԱԳ(ԱՒՈՐ) ԵՏՈՒ ԶՄՈՐՈ ՉՈՐՈ ՎԱՆՔՍ ՀԱԻՐՆ ՅՈՎԱՆԻՍԻ,
- 3 ԵՒ ԱՐԱՐԻ ԱԶԱՏ ՅԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՐԿԷ, ԱՄԻՐ ՔՐԴԻՆ ՀՈԳ
- 4 ՅՈՂՈՒԹ(ԵԱՄ)Բ, ՈՐ ԻՆՁ ԱՂԱԻԹՐ ԱՐՆԵՆ: ՈՐ ՄԵՐ ՀՐԱՄԱՆԱՅՍ ՀԱ
- 5 ԿԱՌԱԿ ԼԻՆԻ, ԱՄՍՈՒԾՈ)Յ ՀՐԱՄԱՆԻՆ Է ՀԱԿԱՌ: ՀԱՍՏԱՏ Է ԳԻՐՍ

6 ԱՆՈՒԱՄԲԱՆ ԱՅ:

Մանրություն.— Համարյա նույն բովանդակության այս արձանագրությունները Մորո ձորո վանքի հնագույն հիշատակություններն են: Թեև նրանք չեն թվագրված, սակայն ժամանակը որոշվում է նրանցում հիշատակված անձերի ժամանակագրությամբ: Հայտնի է, որ վրաց Գեորգի Գ Թագավորը զահակալ է 1156—1184 թթ.: Այս նույն ժամանակներում էր գործում նաև Կայենո և Մահկանաբերդի իշխան Ամիր Քուրդ Արծրունին, Զաքարիայի և Իվանի մորեղայրը, աթաբեկ ամիրսպասալար Սադուն Բ-ի մեծ պապը: Ամիր Քուրդը վիթխարի հեղինակություն ուներ վրաց արքունիքում, որի շնորհիվ Գեորգի Գ-ի ժամանակ հասել էր Թիֆլիսի ամիրսպետի բարձր դիրքին:

Վերածնվող բնագրերից հայտնի է դառնում, որ Մորո ձորո վանքը 12-րդ դարի երկրորդ կեսին հասնելով բարձր զարգացման, հանդիսանում էր Մահկանաբերդի իշխանների հնագույն ու նշանավոր հողեր ու մշակութային կենտրոններից մեկը:

Այդ է պատճառը, որ Ամիր Քուրդը իր «հոգեղուրիամբ» հատուկ թագավորական արտոնագիր («գիր ազատության») է բերում Գեորգի Գ-ից Մորո ձորո վանքին, որով «թագավորաց թագաւորը» վանքն ազատում է «յամենայն հարկէ» և հանձնում հայ Յովանիսի առաջնորդությանը:

(Շարունակելի)